

УДК 343.541(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.3.42>

Д. М. Тичина

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті сформульовано визначення поняття «загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству», а саме – це комплекс заходів правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, що спрямований на усунення, блокування, нейтралізацію детермінант, які породжують та обумовлюють протиправну поведінку кривдника у сімейно-побутовій сфері.

Аргументовано, що у прийнятих у різні періоди державних цільових програмах, концепціях і стратегіях боротьби зі злочинністю (1993–2011) недооцінюються правові важелі, заходи ж впливу на рівень злочинності мали переважно безсистемний і декларативний характер, з огляду на що здебільшого залишилися нереалізованими. У зв'язку з чим, було виокремлено концептуальне бачення перспектив законодавчого вдосконалення та відомчого (міжвідомчого) правового регулювання заходів запобігання домашньому насильству. У цьому аспекті, звернута увага, на тому, що в Законі України «Про медіа» (на відміну від Закону України «Про захист суспільної моралі», що втратив чинність) жодним чином не обмовлено про шкідливий характер впливу на населення фонових явищ та про інші запобіжні заходи у відповідному напрямі.

Визначено, що усі рівні реалізації запобіжних заходів повинні об'єднуватися Стратегією (загальним, планом) запобігання домашньому насильству. Для цього було розроблено відповідну Концепцію (визначено теоретико-прикладні засади, мету, завдання, дії), мета останньої – визначення основних напрямів забезпечення ефективного запобігання домашньому насильству шляхом формування дієвої системи заходів щодо реагування на будь-які його прояви (у тому числі у справах про адміністративні правопорушення).

У інноваційній Концепції відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, передбачено теоретико-прикладні засади запобігання домашньому насильству на період 2024-2030 рр., зокрема щодо консолідації зусиль державних органів із запобігання домашньому насильству, вдосконалення законодавчого та інституційного забезпечення такого запобігання, налагодження дієвої взаємодії та координації, а також нейтралізації порушень конституційних прав і свобод громадян та правопорядку як гарантії соціально-політичної стабільності в державі; поліпшення умов життя всіх членів суспільства та створення атмосфери спокою і безпеки в морально-психологічному плані; усебічного сприяння розвитку громадянського суспільства та всіх його інститутів.

Ключові слова: домашнє насильство, сім'я, права людини, кримінологія, кримінологічна безпека, запобігання, концепція, стратегія.

Вчинення кримінальних правопорушень – динамічне соціальне явище, яке швидко змінюється відповідно до змін, які відбуваються у суспільстві. Нинішній кризовий період у розвитку України як незалежної держави обумовлений низкою об'єктивних і суб'єктивних причин, що мають як внутрішній, так і зовнішній

характер, а тому ефективність боротьби зі злочинністю залежить від ступеня наукового забезпечення та аналітичного супроводження на усіх рівнях, інтенсивності взаємодії вчених і практиків різних дотичних галузей науки у справі формування узгодженого інтегрованого цілісного наукового продукту. Негативні процеси і тенденції, які відбуваються в Україні, вимагають постійного наукового відстеження,

глибокого і детального дослідження криміногенної обстановки, внесення відповідних коректив у стратегію і тактику попередження злочинності.

Саме такий підхід до проблеми боротьби зі злочинністю загалом та запобігання кримінальним правопорушенням зокрема заснований на концепції комплексного використання всіх можливостей суспільства, держави, громадян у реалізації заходів, запобігання кримінальному розвитку подій у масштабі країни, регіону, конкретних криміногенних ситуацій.

Виходячи із зазначених наукових підходів, В. В. Василевич обґрунтовано зробив висновок про те, що загальносоціальне запобігання злочинам – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинам, а спрямована передусім на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави [1, с. 20].

На нашу думку, виходячи з предмету статті й ураховуючи методологічні підходи, що склались у кримінології з приводу загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, під відповідним поняттям щодо пропонуємо розуміти *комплекс заходів правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, що спрямовані на усунення, блокування, нейтралізацію детермінант, які породжують та обумовлюють протиправну поведінку кривдника у сімейно-побутовій сфері*. До ознак, що складають зміст цього поняття, слід віднести такі:

Кримінальна політика є тією частиною політики запобігання злочинності, яка виробляє основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність, а також засоби їх досягнення і виражається в директивних документах, нормах кримінального права, актах тлумачення норм і практики їх застосування. Якщо визначати державну політику протидії злочинності без урахування кримінологічної складової, то зникає можливість впливу на злочинність іншими заходами, наприклад, соціально-економічного, ідеологічного, морально-психологічного та іншого характеру [2].

Кримінологічна політика як один із напрямів соціальної політики – це головний вектор політики протидії злочинності, яка перевтілюється у стратегію і тактику реалізації. Стратегія і тактика припускають відповіді на два питання: що робити і як робити. На перше питання дає відповідь стратегія, на друге – тактика [3, с. 186; 4, с. 123]. Як зазначає О. Туєв щодо кримінологічної політики, в межах основних галузей, задіяних у реалізації такої політики, можна не тільки сформулювати найближчі питання першорядної ваги, а й окреслити стратегічно довготривалі завдання, що переслідують досягнення кінцевої мети. Стратегія у протидії злочинності повинна застосовуватись і до діяльності всієї системи органів, безпосередньо задіяних у реалізації кримінологічної політики. Важливо передбачити тактику вибору найбільш ефективних засобів і методів провадження діяльності. Суть кримінологічної політики полягає в системному аналізі заходів впливу на злочинність і в системній реалізації цих заходів. При цьому соціологічна інформація (про злочинність, її причини, ефективність заходів впливу на неї) в такій системі відіграє одну з головних ролей [3, с. 186–187].

Стосовно проблематики запобігання домашньому насильству, стратегія – це визначення перспективних цілей і пріоритетів діяльності, чільних напрямів і засобів реалізації зазначених цілей на основі державницької, національної ідеології правової соціальної держави.

В цілому державна політика у сфері запобігання домашньому насильству відповідає міжнародним стандартам та спрямована на подолання усталених стереотипів в цій сфері [5, с. 67]. У цьому аспекті відмітимо, що одним із ключових пріоритетів у забезпеченні безпеки сімейно-побутової сфери має визнаватися державна кримінологічна політика як скоординована діяльність усіх гілок влади й інституцій громадянського суспільства, спрямована на виявлення та усунення причин та умов (детермінантів) кримінальних правопорушень, прогнозування можливих змін у криміногенній ситуації, коригування стратегічних напрямів управління системою

кримінальної юстиції. Водночас невизначеність цілей, завдань, принципів і засобів (зокрема правових, інформаційних, превентивних, репресивних, прогностичних) державного впливу на злочинність виявляє існуючі прогалини та породжує все нові проблеми доктринального, правового й організаційного характеру, які на практиці вимагають найскорішого їх ефективного розв'язання.

В умовах війни РФ проти України та проявів сепаратизму, зона бойових дій на території залишається одним з основних джерел надходження в незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин. Кримінально-протиправні дії у сімейно-побутовій сфері стають дедалі жорстокішими, а КПК України так і не став належним інструментом запобігання кримінальним правопорушенням. Тому кримінологічна безпека, з урахуванням регіональної специфіки, є одним із провідних напрямів кримінологічної політики, що спрямована на своєчасне виявлення кримінологічних загроз, їх нейтралізацію і відображення, провідну роль у реалізації якої відіграють правоохоронні органи, зокрема підрозділи Національної поліції України.

На сьогодні ж безпосереднім нормативно-правовим актом, що регулює зміст запобігання домашньому насильству, є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». До речі, саме цим Законом було визначено організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [6].

Окрім цього, варто звернути увагу на постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 658. Зокрема, цим Порядком визначається механізм взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі,

спрямованої на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від насильства, шляхом запобігання насильству, ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кримінологів до передбаченої законом відповідальності [7].

Серед вирішення проблем загально-соціального запобігання домашньому насильству є належне законодавче забезпечення відповідної запобіжної діяльності, які поєднуються із підтриманням та розвитку освіти й культури в суспільстві, збереженням духовно-моральної спадщини, оскільки достовірно встановлено, що освітній і культурний рівень людей, їх вихованість, духовність, відданість народним традиціям, правова освіченість не тільки утримують осіб від учинення кримінальних правопорушень, визначаючи багато в чому кримінально не викривлену систему особистих і соціальних цінностей, а й спроможність значної частини населення протистояти негативному впливу засобів масової інформації, що пропагують всюдозволеність, культ сили, жорстокості, культуру бездуховного споживацтва. На телевізійному екрані дедалі частіше з'являються програми, які психологічно травмують людей. Для запобігання домашньому насильству необхідна корекція їх діяльності. Насамперед, зазначимо, що у Законі України «Про захист суспільної моралі» у ч. 1 ст. 1 було визначено, що суспільна мораль – це система етичних норм, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [8; 9, с. 241], однак, на сьогодні відповідний нормативно-правовий акт втратив чинність. Натомість було прийнято Закон України «Про медіа» (2022 р.) [10]. Поряд із тим, як і у попередніх редакціях, так і в нинішній, у ньому жодним словом не обмовлено про шкідливий характер впливу на населення фонових явищ, які є причинами і умовами

злочинності та про запобіжні заходи з цього приводу. Виходячи з цього, на наш погляд, Закон України «Про медіа» необхідно доповнити реченням такого змісту: *«напрямом державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль, є вжиття заходів щодо запобігання домашньому насильству шляхом впливу на моральні засади суспільства, особливо ті, що стосуються дітей та молоді»*.

Необхідно зазначити і про Національну стратегію у сфері прав людини (затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021). У Загальній частині цього нормативно-правового акту стратегічного планування закріплено положення про те, що Стратегія зосереджена на розв'язанні основних системних проблем у сфері забезпечення, реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах нових викликів, що постали перед суспільством, але не вичерпує повністю проблематики у зазначеній сфері [11].

Усі складові елементи профілактики домашньому насильству, а також рівні реалізації запобіжних заходів, на наш погляд, повинні об'єднуватися загальною стратегією, тобто загальним, планом запобігання домашньому насильству, що охоплює тривалий період часу, як спосіб досягнення складної мети мінімізації насильницької злочинності в сім'ї. Так, відповідно до методики стратегічного планування, на першому етапі необхідно розробити концепцію або стратегію, а потім на її основі – програму та відповідний план з реалізації програмних заходів. Останнім кроком є розроблення та прийняття програм і планів на регіональному й місцевому рівнях. Нагадаємо, що, за роки незалежності в Україні прийнято та реалізовано чотири державні програми, спрямовані на боротьбу зі злочинністю та профілактику правопорушень (1993, 1996, 2000, 2006). Головними недоліками зазначених документів вважається декларативний характер більшості їх положень, відсутність державного ресурсного забезпечення та механізму відповідальності за невиконання конкретних заходів, невідповідність реальній кримінологічній ситуації в країні, регіонах [12, с. 75]. З метою

уникнення минулих помилок вважаємо за необхідне виділити два основні напрями нової стратегії.

Перше має бути спрямоване на визначення природи домашнього насильства, тобто на виявлення причин і умов, які детермінують дане явище, для вироблення концепції щодо їх ліквідації або мінімізації їх наслідків.

Другий напрям Стратегії має включати чітку і ефективну схему прямого реагування на конкретні випадки домашнього насильства. Такий напрям може бути реалізований при застосуванні заходів спеціально-кримінологічного характеру, на загальному та індивідуально-профілактичному рівнях.

Таким чином, загальносоціальні заходи запобігання домашньому насильству – це комплекс заходів правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, що спрямований на усунення, блокування, нейтралізацію детермінант, які породжують та обумовлюють протиправну поведінку кривдника у сімейно-побутовій сфері.

У прийнятих у різні періоди державних цільових програмах, концепціях і стратегіях боротьби зі злочинністю (1993–2011) недооцінюються правові важелі, заходи ж впливу на рівень злочинності мали переважно безсистемний і декларативний характер, з огляду на що здебільшого залишилися нереалізованими. У Законі України «Про медіа» [10] (на відміну від Закону України «Про захист суспільної моралі», що втратив чинність) жодним чином не обмовлено про шкідливий характер впливу на населення фонових явищ та про інші запобіжні заходи у відповідному напрямі. У зв'язку з цим, запропоновано Закон України «Про медіа» доповнити реченням такого змісту: *«напрямом державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль, є вжиття заходів щодо запобігання домашньому насильству шляхом впливу на моральні засади суспільства, особливо ті, що стосуються дітей та молоді»*.

Усі рівні реалізації запобіжних заходів повинні об'єднуватися Стратегією (загальним, планом) запобігання домашньому насильству. Для цього варто при-

йняти Концепцію запобігання домашньому насильству, яка визначатиме напрями реалізації Стратегії. Мета такої Концепції – визначення основних напрямів забезпечення ефективного запобігання домашньому насильству шляхом формування дієвої системи заходів щодо реагування на будь-які його прояви (у тому числі у справах про адміністративні правопорушення). У такому нормативно-правовому акті відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, передбачено теоретико-прикладні засади запобігання домашньому насильству на період 2024-2030 рр., зокрема щодо консолідації зусиль державних органів із запобігання домашньому насильству, вдосконалення законодавчого та інституційного забезпечення такого запобігання, налагодження дієвої взаємодії та координації, а також нейтралізації порушень конституційних прав і свобод громадян та правопорядку як гарантії соціально-політичної стабільності в державі; поліпшення умов життя всіх членів суспільства та створення атмосфери спокою і безпеки в морально-психологічному плані; усебічного сприяння розвитку громадянського суспільства та всіх його інститутів.

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: 1) формування загальнодержавної системи подолання домашнього насильства, яка базується на ефективному довгостроковому плануванні; 2) удосконалення національного законодавства та іншого нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері запобігання домашньому насильству, імплементація правових засад Європейського Союзу з цих питань; 3) забезпечення ефективної діяльності, взаємодії та координації органів, які здійснюють боротьбу з домашнім насильством, щодо своєчасного виявлення його в сім'ях та притягнення кривдників до відповідальності; 4) встановлення причин і умов, що сприяють домашньому насильству, мінімізація факторів, детермінуючих виникнення; 5) забезпечення гарантій прав громадян та безпеки потерпілих під час здійснення заходів боротьби з домашнім насильством; 6) запровадження єдиних підходів та стандартів до професійної освіти та підготовки співробітників

органів, які здійснюють боротьбу з домашнім насильством; 7) широке залучення до запобігання домашньому насильству державних органів та інститутів громадянського суспільства.

На виконання поставлених завдань у Концепції необхідно: 1) забезпечення неухильного виконання Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» шляхом акцентування всіх зусиль як державних, так і недержавних інституцій на запобіганні та протидії цьому суспільно небезпечному явищу; 2) належне фінансування правоохоронної системи з Державного бюджету України; 3) забезпечення на 100 % потреб Національної поліції України щодо утворення спеціальних мобільних груп, завдання яких – негайно прибути на виклик у випадку вчинення домашнього насильства; 4) залучення до роботи із запобігання домашньому насильству громадян, які володіють та повністю відповідають вимогам чесності, гуманності, а також мають професійні навички, включаючи комунікативні, та особисту здатність до виконання складної діяльності, яка від цих осіб вимагатиметься; 5) прийняття нової спеціальної Державної програми, затвердженої Верховною Радою України на рівні відповідної постанови, з питань реалізації державної політики у сімейно-побутовій сфері; 6) створення належних правових, організаційних та інших умов для здійснення ефективного громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів щодо запобігання домашньому насильству; 7) уведення в школах, інших навчальних закладах обов'язкового предмету з питань підготовки неповнолітніх до майбутнього сімейного життя, а також поліпшення системи морального, правового і статевих виховання в школах, інших навчальних закладах; 8) посилення відповідальності ЗМІ, що пропагують насильство, жорстокість, аморальність тощо; 9) удосконалення системи медичного обслуговування та розширення можливостей щодо лікування від алкоголізму та наркоманії; 10) посилення соціального захисту малозабезпечених сімей; 11) здійснення загальних заходів щодо економічної стабілізації у суспільстві, підвищення добробуту населення, збільшення

його доходів, у тому числі, ліквідація безробіття, надання допомоги у працевлаштуванні.

Очікуваними результатами від впровадження Концепції передбачено такі: 1) функціонує ефективний механізм запобігання домашньому насильству як на законодавчому, так і на практичному рівнях; 2) кожен випадок домашнього насильства має належне реагування з боку усіх суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) забезпечується належним захистом більша кількість осіб, постраждалих від домашнього насильства; допомога, що надається таким особам, є доступною, вчасною, комплексною та якісною; 4) між усіма суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечено ефективну співпрацю, що сприяє підвищенню якості надання допомоги постраждалим особам; 5) підвищено рівень обізнаності населення щодо форм, проявів і наслідків домашнього насильства та прав, заходів і послуг, якими можуть скористатися постраждалі особи, на державному та місцевому рівнях.

Список використаних джерел:

1. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
2. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз та запобігання): монографія. Харків: ФОП Макаренко. 2014. 360 с.
3. Туєв О. Кримінологічна політика і стратегії протидії рейдерству. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 185–190.
4. Василевич В. В. Поняття кримінологічної політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2013. Спецвипуск. Т. 2. С. 120–125.
5. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О. та ін. ; за заг. ред. Журавель Т. В., Хрystової Г. О. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 238 с.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
7. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>
8. Про захист суспільної моралі: Закон від 20.11.2003 р. № 1296-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text>
9. Барбарош Л. М. Проблеми запобігання домашньому насильству над дітьми в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 238–243.
10. Про медіа: Закон від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/print>
11. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
12. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

Tychyna D. General social measures to prevent domestic violence in war conditions

The article defines the concept of «general social measures to prevent domestic violence», namely, it is a set of measures of a legal, organizational, technical, financial and other nature aimed at eliminating, blocking, and neutralizing the determinants that generate and condition the offender's illegal behavior in the family household sphere.

It is argued that in the state target programs, concepts and strategies for fighting crime adopted in different periods (1993–2011), legal levers are underestimated, and the measures to influence the level of crime were mostly unsystematic and declarative in nature, due to which they mostly remained unimplemented. In this regard, a conceptual vision of the prospects for legislative improvement and departmental (interdepartmental) legal regulation of domestic violence prevention measures was highlighted. In this aspect, attention is drawn to the fact that the Law of Ukraine «On Media» (in contrast to the Law

of Ukraine «On Protection of Public Morals», which has lost its validity) does not in any way mention the harmful nature of the influence of background phenomena on the population and other preventive measures in the appropriate direction.

It was determined that all levels of implementation of preventive measures should be united by the Strategy (general plan) for the prevention of domestic violence. For this purpose, a corresponding Concept was developed (theoretical and applied principles, purpose, tasks, actions were defined), the purpose of the latter is to determine the main directions of ensuring the effective prevention of domestic violence by forming an effective system of measures to respond to any of its manifestations (including in cases on administrative offenses).

The innovative Concept, in accordance with the National Strategy in the field of human rights, provides theoretical and practical principles for the prevention of domestic violence for the period 2024-2030, in particular, regarding the consolidation of the efforts of state bodies to prevent domestic violence, the improvement of legislative and institutional support for such prevention, the establishment of effective cooperation and coordination, as well as neutralization of violations of the constitutional rights and freedoms of citizens and law and order as a guarantee of socio-political stability in the state; improving the living conditions of all members of society and creating an atmosphere of peace and security in moral and psychological terms; comprehensive support for the development of civil society and all its institutions.

Key words: *domestic violence, family, human rights, criminology, criminological security, prevention, concept, strategy.*